

СЕМАНТИКА ТА СИМВОЛІКА КОЛЬОРУ В ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ АНДРІЯ ГУДИМИ

У статті розглядаються головні ознаки інтравертної картини світу та авторське використання, семантика й символічне значення лексем на позначення кольорів у творах Андрія Гудими.

Ключові слова: картина світу, психічний тип митця, колір, символ.

В статье рассматриваются главные признаки интравертной картины мира и авторское использование, семантика и символическое значение лексем для обозначения цветов в произведениях Андрея Гудими.

Ключевые слова: картина мира, психическое состояние художника (автора), цвет, символ.

The article touches upon the peculiarities of introvertive world-view, author's usage, semantics and symbolism of colour-denoting lexemes in Andriy Hudyma's novels.

Key words: world-view, author's psychological type, colour, symbol.

Спостереження за мовою як продуктом діяльності людської особистості передбачає виявлення та аналіз особливостей картини світу (КС) цієї особистості, що відображається у мові. Методологічні основи для подібних досліджень подані у роботах таких вчених, як Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, А. Вежбицька, В.В. Жайворонок, Г.В. Колшанський, О.С. Кубрякова, В.А. Маслова, В.М. Русанівський, Ю.С. Степанов та ін.

Творчість сучасного письменника, який у своїх творах порушує важливі та болючі питання людського буття, історії України та її сучасності, видається цікавим матеріалом для дослідження. Проблематику та поетику творчості А. Гудими розглядали В. Грабовський, А. Абшаткін, Т. Конончук, К. Лазаренко, Л. Тарнашинська. Це дослідження спрямоване на виявлення особливостей картини світу Андрія Гудими шляхом аналізу семантики та символіки кольору в творах письменника.

Термін «картина світу» в сучасній мовознавчій літературі має декілька трактувань, відмінності між якими залежать від галузі лінгвістичної науки, яка розглядає це явище. Більшість учених розглядають картину світу як структурну єдність, упорядковану сукупність знань (уявлень) про дійсність, що формуються у свідомості суспільства, групи чи окремого індивіда [9, с. 51]. Кожна мовно-культурна спільнота творить свою картину світу, тому вона є одночасно і продуктом ментальної та мовної діяльності людини, і засобом, що формує людську особистість. Картина світу не просто

відображає об'єктивну реальність, але також містить у собі позицію суб'єкта (групи), його ставлення до явищ цієї реальності [8, с. 69]. Таким чином, картина світу – це не лише дзеркальне відбиття світу у свідомості людини, але й результат інтелектуального й духовного освоєння, взаємодії людини з цим світом.

Світоглядна позиція окремого автора, його переконання, ідеали, ціннісні орієнтири, зафіксовані у безпосередній КС, впливають на відбір ним мовних засобів, визначення й використання їхніх експресивних функцій. Прагнучи здійснити вплив на читача, викликати в нього певні психічні переживання, висловитися влучно й образно, письменник використовує ті мовні одиниці, які, на його думку, найбільш точно передають авторське ставлення до зображуваного у творі, й одночасно прагне «видобути» з кожної мовної одиниці максимальний семантико-стилістичний ефект» [5, с. 109].

Особистість, психічні особливості митця слід враховувати під час аналізу мови твору, оскільки лінгвістична категорія образу автора є його стильовим центром [6, с. 44]. Спрямованість особистості письменника на зовнішній чи внутрішній світ визначає не лише тематику його творів, а й мовні «пріоритети», тому серед уже наявних типів КС (мовна, опосередкована, художня, поетична) дослідники виокремлюють інтравертну та екстарвертну КС [7, с. 140]. При виділенні ознак інтравертної КС Л. Лисиченко

вказує на необхідність дослідження співвідношення мовного світу та психологічного типу митця [7, с. 137].

На прикладі мови поетичних творів В. Стуса Л. Лисиченко наводить такі ознаки інтравертної карти світу: вибір лексики на позначення кольорів (переважно чорний та білий, сірий), зумовлену спрямованістю уваги автора на внутрішній світ, відображення дійсності через суб'єкта творчості; контрастність, яка зумовлена ригідністю сприймання і яка проявляється у концентрації антонімів, використанні оксиморона; використання синонімів та близькозначних слів як засобів для нагнітання сили емоцій, сили чуття; широке використання абстрактної лексики, слів, що виражають внутрішній світ [7, с. 141-142].

Дослідниця наголошує на важливості аналізу лексики на позначення кольорів при виділенні ознак інтравертної чи екстравертної картини світу письменника, яка «містить риси свого творця – носія мови» [7, с. 129]. Твердження про зв'язок вибору привабливого кольору та індивідуальних відмінностей людей підтверджено різними експериментальними дослідженнями з психосемантики кольору (С.М. Симоненко, Т.А. Вовнянко, П.В. Яньшин та ін.). Так П.В. Яньшин зазначає, що дослідження впливу особистісних характеристик на вибір кольору показали: червоному «відають перевагу екстравертовані, енергійні, схильні до ризику, не схильні занадто перейматись щодо себе» особистості [11, с. 117]. Люди, котрі обирають цей колір, безтурботні, легко сприймають життя.

Надання переваги теплим (жовтому та червоному) або ахроматичним (білому та чорному) кольорам пов'язане з інтравертністю-екстравертністю, а питання про колір у художній творчості є таким, що потребує вивчення.

У творах Андрія Гудими найважливіше місце посідають білий та чорний кольори. Досліджуючи експресивний потенціал цих кольірних лексем, автор зберігає їхнє символічне значення, зафіксоване в українській культурі, і вдається до використання традиційних сполучень та стилістичних засобів: *білий світ, зчорніти з горя, видати чорне за біле; чорне-пречорне, як вороняче крило, поле* [2, с. 253], *обізвалася кволим голосом, ніби з чорної чорноти подавала про себе знати невідомо кому* [2, с. 272], і т. п. До традиційного символу, горя, нещастя, позначуваного чорним кольором, письменник додає символ тяжкої праці, невідворотності долі, війни як лихої стихії, що руйнує долі та забирає життя: *Господи Боже Ти наш, все життя працювали чорно та темно – будували, відбудували, розбудували, а під кінець у жєбраки влетіли* [3, с. 639]; *А вже довкола – дике пустирище, над яким простеляються то чорні ядучі дими, то вруниста жалюча кропива* [2, с. 208]; *А наша мама – зчорніла з горя, мов головошка з попелу, – лише похитувала головою* [3, с. 527]. Підсилюючи образність і символічність кольору тавтологічним словосполученням, порівнянням та висхідною градацією, автор досягає надзвичайної експресії вислову.

А. Гудима не обминає увагою і такий важливий культурний символ, як вишивка з її традиційними кольорами, і, використовуючи чорний в цьому контексті, автор надає йому ще одного значення – голодомор 1932-33 рр. Важливість цієї трагічної події в історії України та її наслідки роблять це символічне значення знаковим у творчості письменника: *А це... чорне. Ой, лучче не питайте. Голод... Ая. Страшний, лютий* [3, с. 667]. У творах А. Гудими також функціонують лексеми «темний» та «світлий», що мають, відповідно, негативне і позитивне значення (Ю.Д. Апресян). Як універсалії, присутні в багатьох мовах світу (А. Вежицька), пряме й символічне (асоціативне) значення темного та світлого є основним елементом представлення позитивної та негативної оцінки явищ навколишньої дійсності та емоційного стану людини як в культурі взагалі, так і у творах А. Гудими зокрема.

Білий колір в образній системі митця має два символічних значення, кожне з яких узгоджується з українською культурою. Перше значення – це біль та нещастя [10, с. 35]: *...а над ним кружляють білі чайки. Ніколи не бачив цих птахів, проте чув, як мама співала: «Ой горе тій чайці...». І привиділася та птаха: припадає до нього, крильми пригортає. І вже немає болю. Чайка... Мама... Мама-чайка...* [3, с. 256]. Друге – це чистота та невинність, образи рідного дому, матері: *На призьбі, в білій хустині й вишитій сорочці, від чого стала молодшою років на десять, сиділа мама* [4, с. 6]; *І це вже не дівчата, а русалки, що із білих лілей стали простоволосими дівами* [4, с. 18]; *Від сліпучо-білого бантика в чорних косах аж ніби повеселішало в хаті* [2, с. 213].

Використовуючи асоціативний зв'язок білого кольору із образами зими, снігу, холоду, автор створює власний образ, у якому звучить мотив уболівання за рідну домівку, сім'ю: *А зима! – на стінах білі килими порозвішувала. Тотити нічим. Доводилося серед ночі крастися до лісу по дрова... Шість кілометрів страху і муки! Та це сніги – вище колін...* [3, с. 667].

На контрасті білого й чорного кольорів А. Гудима створює яскраві образи для передачі почуттів, внутрішнього стану людини: *Біла нітьма і тьмава білина завзято змагалися між собою і невідомо було, що переможе* [3, с. 687]; *Довкола сліпучо-біло, а мені світ почорнів* [3, с. 527]; *Подумки повів розмову сам з собою... і навіть усім білим світом, що несподівано повернувся до людей своїм найчорнішим боком* [2, с. 220].

Негативних конотацій набуває в авторській КС і сірий колір, хоча частотність його використання нижча, ніж чорного та білого: *«Її зуби лише ворухнулись, живий рум'янець ще не встиг розбавити на обличчі суцільну сірину, ще сумовиті очі ледь перехлюпнулись у своїй карій глибині, а я вже здогадався: горе постукалося»* [3, с. 522]; *Петро зайшов до хати – злий, аж сірий, і почав одягатися* [4, с. 137].

Після білого та чорного важливе місце в українській культурі займає червоний колір, що є символом

любові, щастя, дівочої вроди; як християнський символ, червоний асоціюється з жертвовною кров'ю. Історично червоний колір асоціативно пов'язаний з владою, найчастіше антигуманною [1, с. 56].

Відступаючи від народної традиції, Андрій Гудима особливого акценту надає негативному символічному значенню червоного кольору. Зберігаючи в окремих образах його значення як «позитивної емоційної стихії» [10, с. 37], що протистоїть чорному та білому, позитивна конотація червоного кольору асоціюється у А. Гудими лише з чистою душею, образом матері чи дитини: «Ось, **червона** пелюстка... Ніби я, молода, коли побралася з твоїм дідунком» [3, с. 667], «... а волоссячко під картою шапочкою з **червоним** балабончиком незалямчене» [2, с. 280].

Основний компонент авторської семантики червоного кольору в тому, що він символізує радянську владу, комуністичний режим, носія чужої й ворожої ідеології, жорстокість, антигуманність якої спричинила страждання і горе: «А що як завтра на мене [...] стукнуть кулаком по столі: поклади партквиток! І не зважать на ордени та медалі. Хто я тоді... без **червоної** книжечки?» [3, с. 259]. Червоний колір може мати безліч відтінків, які становлять численну групу: багряний, пурпуровий, вишневий та ін. Серед лексичних багатств української мови авто відбирає ті, якими можна замінити «червоний», і він вибудовує синонімічні ряди: *побагровіти, спаленіти, збуряковіти, підрум'янювати; червонувато-бурий, рум'яний, жовтогарячий, рудий, бронзовий*.

Усередині семантичної структури червоного кольору автор протиставляє «червоний» «червленому», як символу слов'янського коріння української

нації: «**Червоний прапор**» (назва колгоспу) і «**червлені стяги**» бойових слов'янських дружин. Також протиставляються світлі, «теплі» відтінки червоного, що асоціюються з позитивними емоціями, і темні, які передають негативні почуття: – *Біда, – вже тихіше повторив Кравчук. – Що таке? – **побагровіле** лице бралось білими плямами. – Та кажіть нареши! [4, с. 200]; Обличчя **побуряковіло**, на ньому – сум'яття і нерішучість [4, с. 197].*

Позитивною емоційною стихією в КС Андрія Гудими є зелений колір. Соціальне походження (селянин) і освіта (агроном) письменника пояснюють таку прихильність до цього кольору, який асоціативно пов'язаний з рослинністю та життям в усій українській культурі: ...*Об'їхали всі поля. Назад поверталися в доброму настрої. **Зелені** вруна озимини порадували зір і душу зігріли [4, с. 108].*

Звичайно, інші кольори теж присутні в КС А. Гудими, але вони не мають ніяких символічних значень і є переважно стилістично нейтральними.

Широке використання ахроматичних кольорів, невисока частотність інших кольорів, негативні конотації та символіка червоного кольору у творах А. Гудими свідчать про інтравертний характер художньої картини світу автора.

Картина світу Андрія Гудими також є національно забарвленою. У ній важливе місце посідають ті мотиви, символи й поняття, які є культурно обумовленими. Піддані авторському осмисленню та обробці, вони не втрачають своєї знаковості для української культури в цілому, а лише набувають нових відтінків, які актуалізують їх для представників усієї української мовно-культурної спільноти, котрі читають твори А. Гудими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василевич А.П., Мищенко С.С. Пурпур: к истории цвета и слова // Известия АН. Серия литературы и языка. – Т. 62, № 1. – 2003. – С. 55-59.
2. Гудима А.Д. Твори в чотирьох томах / Андрій Гудима. – Біла Церква: Видавець О.В. Пшонківський, 2006. – 334 с. (Том 3: Повісті).
3. Гудима А.Д. Тече до Бога моя сльоза. Трилогія / Андрій Гудима. – Біла Церква: Вид. О.В. Пшонківський, 2007. – 720 с.
4. Гудима А.Д. Чуже весілля. Поклонитися любові: Романи / Андрій Гудима. – К.: Укр. письменник, Вир, 1996. – 496 с.
5. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
6. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: Посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Марія Крупа. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 432 с.
7. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т. 6. – 1998.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
9. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314, [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
10. Ставицька Л.О. «...В болю білий колір» // Культура слова – Вип. 43. – Київ: «Наукова думка», 1992. – С. 35-40. – (Республіканський міжвідомчий збірник. Академія наук України. Інститут української мови).
11. Яньшин П.В. Психосемантика цвета / П.В. Яньшин. – СПб.: Речь, 2006. – 368 с.

Рецензенти: д.філол.н., професор Бацевич Ф.С.,
д.філол.н., професор Тропіна Н.П.